

УДК 343.3+351.741

КОМАРНИЦЬКИЙ М.М.

ПОНЯТТЯ Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОТЕРПІЛИМ ВІД ЗЛОЧИНУ СЛУЖБОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ

У статті проведено аналіз і окреслено особливості поняття й кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку, розглянуто аспекти кримінально-правової охорони осіб і їх близьких родичів у зв'язку із виконанням ними службового обов'язку й запропоновані зміни й доповнення до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, посягання, потерпілий, службовий обов'язок, виконання обов'язку, близькі родичі.

В статье проведен анализ и отмечены особенности понятия и уголовно-правового значения выполнения потерпевшим от преступления служебных обязанностей, рассмотрены аспекты уголовно-правовой охраны лиц и их близких родственников в связи с выполнением ими служебных обязанностей и предложены изменения и дополнения в действующий Уголовный кодекс Украины.

Ключевые слова: уголовно-правовая охрана, посягательства, потерпевший, служебные обязанности, выполнение обязанностей, близкие родственники.

The article analyzes and characterizes the notion and criminal-legal significance of the execution of the victims of the crime of duty, the aspects of criminal-legal protection of the persons and their close relatives in connection with the performance of their duty, and proposed changes and additions to the current Criminal code of Ukraine.

Key words: criminal legal protection, victim, service duties, performance of the duties, close relatives.

Актуальність теми зумовлена тим, що саме виконання особою свого службового обов'язку й наділення її у зв'язку із цим певними повноваженнями обумовлює особливий кримінально-правовий захист вказаної категорії осіб і їх близьких родичів як можливих потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку із виконанням особою свого службового обов'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поняття й кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку окремо в юридичній літературі не досліджувалося. У контексті розгляду даного питання як окремої складової при характеристиці зв'язку між посяганням на потерпілих від різних злочинів, зокрема проти життя й здоров'я особи, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, проти правосуддя, із виконанням особою службового обов'язку частково здійснено у роботах М. Бажанова, В. Борисова, С. Бородіна, О. Донченко, М. Загороднікова, О. Мандро, І. Міщук, В. Навроцького, А. Наумова, В. Осадчого, В. Сташиса, С. Шапченко, С. Яценко й інших науковців. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань, поняття й кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку залишається не дослідженим, а в юридичній літературі вказані питання висвітлені недостатньо.

Метою даної статті є встановлення й аналіз поняття й кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку.

Виклад основного матеріалу. Виконання потерпілим від злочину свого службового обов'язку є одним із кримінально-правових понять, які характеризують ознаки різних складів злочинів, що позначені, як правило, тотожними термінами. Вчинення злочину у зв'язку із виконанням потерпілим службового обов'язку в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) виступає як ознака основного складу злочину (наприклад, у ст.ст. 342–345, 347, 348, 350, 352 КК), кваліфікуюча ознака складу злочину (наприклад, п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 296 КК), а також як обставина, яка обтяжує покарання за будь-який злочин (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК). Разом із тим про посягання у зв'язку із виконанням службового обов'язку йдеться й у деяких статтях Особливої частини КК, де відповідні терміни прямо

© КОМАРНИЦЬКИЙ М.М. – ад'юнкт кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ)

не використовуються, а встановлена відповідальність за посягання на державних чи громадських діячів у зв'язку із їх державною чи громадською діяльністю (ст.ст. 112, 346 КК), за посягання у зв'язку із діяльністю щодо виконання професійних функцій (ст.ст. 171, 180, 280, 397–400 КК).

Таким чином, поняття «виконання службового обов'язку» передбачається в ряді норм, що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб і їх близьких у зв'язку зі здійсненням ними своєї службової діяльності. Для кваліфікації злочинного діяння, вчиненого щодо особи у зв'язку із виконанням нею службових обов'язків, в одних випадках необхідно, щоб потерпілий був наділений ознаками, що випливають із закону, або ж набутими згідно із чинним законодавством, в інших – потерпілий повинен виконувати спеціально покладені на нього обов'язки по службі або роботі. У будь-якому випадку посягання спрямовані на потерпілих неодмінно у зв'язку або при виконанні ними такої діяльності.

Встановлення змісту використовуваного в законі терміну зумовило звернення до думки працівників правозастосовних органів. У проведеному опитуванні працівників слідчих підрозділів Національної поліції на питання про зміст досліджуваного поняття 2/3 респондентів (65%) зазначили, що стикалися із труднощами при кваліфікації такого роду діянь, посилаючись на занадто загальні формулювання закону, а також на недостатнє розкриття ознак цього поняття в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України; 1/4 (28%) опитаних в цілому дали вірну характеристику; 7% опитаних не змогли відповісти. Переважна більшість працівників слідчих підрозділів (79%) вбачають необхідність розкриття змісту цього поняття безпосередньо в законі. Такі дані, на нашу думку, відображають реальну картину й свідчать про необхідність уточнення законодавчого визначення цього поняття, оскільки невизначеність у тлумаченні здатна породжувати помилки в практичній діяльності.

Кримінально-правові норми чинного законодавства, які стосуються виконання потерпілим від злочину службового обов'язку, виходячи зі змісту й спрямованості, можна поділити на дві групи:

1) норми, що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку із виконанням ними якої-небудь законної службової діяльності, точно не визначеної в законі;

2) норми, що встановлюють відповідальність за посягання проти зазначених у них осіб у зв'язку із виконанням визначеного законом обсягу й видів діяльності.

Перша група складається із норм, що регламентують відповідальність за діяння, передбачені п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку із виконанням цією особою службового або громадського обов'язку), ст. 350 КК (погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок), ст. 352 КК (умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок), ст. 353 КК (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи), а також злочини, вчинені при наявності такої обтяжуючої обставини, яка передбачена п. 4 ч. 1 ст. 67 КК.

Під здійсненням службової діяльності в такому випадку потрібно розуміти вчинення особою правомірних дій, що входять у коло її обов'язків, регламентованих законодавчими або нормативними актами, або випливають із трудового договору (контракту) із будь-якими підприємствами й організаціями всіх форм власності, а також приватними підприємствами, зареєстрованими в установленому законом порядку, діяльність яких не суперечить чинному законодавству.

Першою ознакою, яка вказує на наявність службових обов'язків, є те, що особа виконує обов'язки, які визначені конкретно посадою, і їх виконання корисне, необхідне для організації, установи, де працює особа. Конкретний характер таких обов'язків обумовлюється видом діяльності, якою займається особа, сферою компетенції організації чи установи, а коло обов'язків – безпосередньо займаною посадою.

Другою ознакою, яка свідчить про наявність в особі службового обов'язку, є те, що така особа перебуває на службі і є штатним працівником організації чи установи, отримує заробітну плату за виконувану роботу. Ця ознака є визначальною для відмежування виконання службових обов'язків від виконання громадських обов'язків, що здійснюються безоплатно.

Третя ознака вказує на те, що виконання службових обов'язків – це лише законна діяльність, так як службова особа може вчиняти лише ті дії, які щодо неї прямо вказані в нормативно-правових актах. Тобто, посягання, яке вчиняється у зв'язку із виконанням потерпілим службового обов'язку, може стосуватися лише правомірних дій потерпілого. Застосування насильства, погрози, знищення чи пошкодження майна як реакція на неправомірну поведінку потерпілого не може розцінюватися як злочин, вчинений у зв'язку із виконанням службових обов'язків.

Четверта ознака виконання особою службових обов'язків пов'язана із реалізацією нею своїх прав і повноважень. Звідси випливає, що всі посягання, які здійснюються у зв'язку із виконанням службових обов'язків, полягають у перешкодженні реалізації відповідних повноважень службовою особою або ж є помстою за її попередню діяльність чи спрямовані на те, щоб не допустити виконання відповідних дій в майбутньому.

Друга група складається із норм, що регламентують відповідальність за такі діяння, як: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії із референдуму чи

діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ч. 2 ст. 163 КК); перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ч. 2 ст. 180 КК); примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК); хуліганство, пов'язане з опором представникові влади (ч. 3 ст. 296 КК); опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК); втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК); втручання в діяльність державного діяча (ст. 344 КК); погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК); погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1 КК); погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК); умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1 КК); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК); посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК); захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК); перешкоджання діяльності народного депутата України й депутата місцевої ради (ст. 351 КК); перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку із їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379 КК); нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК); злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку із діяльністю, пов'язаною із наданням правової допомоги (ст. 400 КК); опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК); погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК). Ця група включає в себе значно більше складів злочинів порівняно із першою.

Дана група злочинів, які встановлюють відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку із виконанням ними своєї службової діяльності, містить розглянуте нами поняття у вузькому сенсі. Як було сказано вище, в даних нормах коло можливих потерпілих і діяльність, виконувана ними, обмежені. У слідчій і судовій практиці при застосуванні норм щодо цієї групи злочинів виникають труднощі в питанні визначення виконуваної потерпілим діяльності, кола таких осіб, кваліфікації злочинів за даними складами і у сфері конкуренції кримінально-правових норм. Службова діяльність, у зв'язку із якою відбуваються посягання, як правило, регулюється Законами України, але це не говорить про однозначне вирішення багатьох питань.

Аналіз норм розглядуваної нами групи злочинів дозволяє виділити різні категорії службової діяльності, які сформовані й об'єднані в групи законодавцем залежно від видового об'єкта посягань. Такими видами службової діяльності є: державна діяльність особи, що має політичний характер; професійна діяльність журналістів; професійна діяльність священнослужителів; професійна діяльність працівників транспорту; діяльність працівників правоохоронних, контролюючих органів й інших представників влади; діяльність осіб, які беруть участь у відправленні правосуддя, здійсненні досудового розслідування, виконанні судового рішення чи іншого судового акта; діяльність осіб під час несення військової служби; діяльність осіб, які виконують дипломатичні функції.

Одним із найбільш дискусійних питань, яке стосується врахування виконання особою службового обов'язку при кваліфікації злочину, є встановлення того, чи охоплює воно виконання функцій і використання повноважень лише службової особи (владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських), чи й будь-яких інших трудових і професійних обов'язків.

Зрозуміло, що в злочинах, де потерпілим виступає представник влади, працівник правоохоронного органу, державний діяч, під виконанням службового обов'язку потрібно розуміти лише виконання владних функцій. Там, де потерпілим законодавцем визначена просто службова особа, під виконанням службових обов'язків потрібно розуміти виконання будь-яких обов'язків, у зв'язку із якими особа визнається службовою відповідно до положень ч. 3, 4 ст. 18 КК України.

Складніше здійснювати кваліфікацію у випадку, коли в кримінально-правовій нормі про потерпілого не говориться нічого, проте, передбачено, що посягання вчиняється у зв'язку із виконанням потерпілим свого службового обов'язку.

В доктрині кримінального права висловлюються різні думки із приводу поняття «виконання службового обов'язку»:

1) деякі науковці ухиляються від вирішення питання по суті. Вказуючи, що виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень, вони при цьому не конкретизують, чи це повноваження лише службової особи, чи й повноваження працівників, які не виступають службовими особами [1, с. 23; 2, с. 292; 3, с. 43]. Такої ж позиції дотримується Верховний Суд України в п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи»;

2) інша група науковців вважає, що виконання службового обов'язку – це виконання особою покладених на неї обов'язків у державній чи громадській установі, на підприємстві, в організації. Потерпілим при цьому може бути не тільки службова особа, а й інші працівники, які виконують службові функції [4, с. 15; 5, с. 42; 6, с. 28];

3) третя наукова позиція полягає в тому, що під виконанням службового обов'язку потрібно розуміти або виконання відповідних обов'язків лише особами, які згідно із ч. 3, 4 ст. 18 КК є службовими особами, або виконання відповідних обов'язків як цими службовими особами, так і особами, які відносяться до функціонального складу чи адміністративного персоналу відповідної організації [7, с. 10–11].

Вважаємо за доцільне підтримати думку професора В.О. Навроцького про те, що жодна із наведених позицій не може бути визнана прийнятною [8, с. 47]. По суті всі вони так чи інакше допускають, що виконувати службові обов'язки можуть, власне, як службові особи, так і інші працівники підприємства, установи, організації. По суті йдеться про ототожнення понять «виконання службових обов'язків» і «виконання трудових обов'язків». Можливо, такий підхід є доцільним щодо демонстрації наявності підвищеної суспільної небезпеки відповідних посягань. Проте він є результатом поширювального тлумачення закону про кримінальну відповідальність, становить відхід від правила про те, що злочинність і караність діяння визначається лише Кримінальним кодексом. По суті вказаний підхід спрямований на усунення недоліків закону – заповнення наявної в ньому прогалини, яка стосується відсутності спеціальної норми, що передбачає посилення кримінальної відповідальності за посягання у зв'язку із виконанням професійних обов'язків – шляхом тлумачення закону про кримінальну відповідальність, а не шляхом висування пропозицій щодо його вдосконалення.

Оскільки, виходячи із семантичного значення відповідного терміну, виконання службового обов'язку може здійснюватися лише службовою особою, є підстави стверджувати, що посяганням на особу у зв'язку із виконанням нею службового обов'язку охоплюється лише посягання, вчинене у зв'язку із виконанням повноважень службової особи – владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських – за умови, що воно не охоплюється спеціальними нормами, які передбачають виконання окремих видів службових обов'язків. Виконання ж інших професійних, трудових функцій не повинно визнаватися виконанням службових обов'язків.

Аналіз вказаних вище кримінально-правових норм показує, що:

1) кримінально-правова охорона особи, яка виконує службовий обов'язок, більш широка, ніж тих, хто виконує громадський обов'язок. Тобто цілий ряд діянь, які є кримінально-караними при їх вчиненні щодо службових осіб, не є злочинами, якщо потерпілим виступає громадянин, який реалізує свої громадські права;

2) для вказівки на посягання, які вчинені у зв'язку із виконанням службових обов'язків (зі службовою діяльністю), чинний КК використовує різноманітні терміни, що актуалізує питання про те, чим відрізняються відповідні злочини. Видається, що поняття «службова діяльність» і «виконання службових обов'язків» є синонімічними [8, с. 45].

Як висновок хотілося б зазначити, що особи, посягання на яких відбуваються у зв'язку із виконанням ними своєї службової діяльності, охороняються законом про кримінальну відповідальність від різних видів посягань. Норми про відповідальність за такі злочини охоплюють такі види посягань, як: вбивство; нанесення шкоди здоров'ю різної тяжкості; знищення або пошкодження майна; погроза вбивством або заподіянням шкоди здоров'ю; погроза знищення або пошкодження майна; опір їх законній діяльності або примушування до виконання такої й т. д.

З огляду на суттєві відмінності в обсязі кримінальної відповідальності за злочини, де досліджувана ознака є елементом складу злочину і враховується при призначенні покарання, пропонується ввести кваліфікуючу ознаку «у зв'язку із виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку», що допоможе більш об'єктивно (точно) оцінити суспільну небезпечність подібних злочинних діянь в наступні статті КК: 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження); 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження); 125 (умисне легке тілесне ушкодження); 126 (побої й мордування); 127 (катування); 129 (погроза вбивством); 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); 147 (захоплення заручника); 152 (згвалтування); 189 (вимагання); 194 (умисне знищення або пошкодження майна).

Разом із тим потрібно зауважити, що на сьогодні наявність такої обтяжуючої обставини, як п. 4 ст. 67 КК, дозволяє охопити всі передбачені законом діяння як потенційно вчинені у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого.

Список використаних джерел:

1. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності / М.Й. Коржанський. – К. : Юрінком, 1996. – 143 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко й ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – [Вид. 3-те, переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2009. – 744 с.
4. Борисов В.И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Х. : Консум, 1995. – 99 с.
5. Кримінальне право України: Особлива частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю.В. Баулін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., пере-робл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 605 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.
7. Мамчур В.М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку із виконанням цією особою службового або громадського обов'язку : автореф. дис. ... к. ю. н. / В.М. Мамчур. – К., 2002. – 20 с.
8. Навроцький В.О. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського або службового обов'язку / В.О. Навроцький // Держава та регіони. – Серія : Право. – 2009. – № 2. – С. 45–48.

УДК 343.3

КУЦ І.Г.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖУ

У статті досліджуються кримінологічні аспекти, структура, динаміка грабежу в сучасних соціально-економічних умовах. А також подається системний аналіз причин та умов вчинення грабежів, розроблений комплекс заходів, спрямованих на профілактику кримінальних діянь такого роду.

Ключові слова: профілактика грабежів, кримінологічний аналіз, ситуативні злочини, мотив, що спонукає до їх вчинення.

В статье исследуются криминологические аспекты, структура, динамика грабежа в современных социально-экономических условиях. А также подается системный анализ причин та умов вчинення грабежів, розроблений комплекс заходів, спрямованих на профілактику кримінальних діянь такого роду.

Ключевые слова: профилактика грабежей, криминологический анализ, ситуативные преступления, мотив побуждает к их совершению.

The article examines criminological aspects, structure, dynamics robbery in the current socio-economic conditions. And also filed a systematic analysis of the causes and conditions of committing robberies, developed a set of measures aimed at preventing criminal acts of this kind.

Key words: prevention of robberies, criminological analysis, situational crime, motive prompting them to commit.

© КУЦ І.Г. – кандидат юридичних наук, експерт відділу правового забезпечення проектів, міжнародних операцій та складних угод юридичного управління (ПАТ «Альфа-Банк»)